

gezelschap terughoudend moesten zijn. En niet alleen in Nederland. In vrijwel alle culturen, binnen en buiten Europa, zijn de regels rond het lachen seksegebonden. Het lachen van vrouwen wordt altijd meer beperkingen opgelegd dan dat van mannen. In de moderne samenleving zijn er nog altijd verschillen tussen het lachen van mannen en vrouwen en de manier waarop ze grapjes maken. De thans nog verbrede gedachte dat vrouwen geen gevoel voor humor hebben, vloeit voort uit de restricties die hun eeuwenlang zijn opgelegd.

Er zijn drie soorten gezelschappen: mannen onder elkaar, vrouwen onder elkaar en gemengde gezelschappen. Toon en inhoud van de in deze situaties gebezigde humor kunnen sterk verschillen. De tolerantie van uitbundig lachen is altijd het grootst wanneer de seksen onder elkaar zijn. Van Overbeke vond dat er grenzen waren aan de grappen die hij in het bijzijn van vrouwen kon maken. Toen hij eens met 'een hoop vrouwen en juffers' buiten vrolijk was, 'begon de wijn wat in de man te komen en enige stichtelijke discourses daaruit'. Van Overbeke vroeg daarom aan procureur Vinck om het vrouwvolk buiten de kamer te werken. Hoe hij dat deed, weten we niet, maar erg beschaafd zal het niet geweest zijn, want die zin is doorgehaald. De clou zal wel gebaseerd zijn geweest op het feit dat het woord 'vink' ook werd gebruikt om het mannelijk geslachtsdeel aan te duiden.

Dat vrouwen zich roerden op door Van Overbeke bezochte partijen, verbaast niet zo. De Italiaan Lodovico Guicciardini viel het al op dat de Nederlandse vrouwen vrij met iedereen omgingen. Hij en andere buitenlandse reizigers verwonderden zich over hun zelfstandigheid.²⁵ Ze hielden winkels, dreven zaken en hadden meestal ook als echtgenoten de touwtjes in handen, zowel financieel als anderszins. De Engelsman Fynes Moryson sprak over hun 'unnatural domineering over their husbands'. De Italiaan Carnero meende dat zij zich wel zo zelfstandig moesten gedragen, omdat hun mannen vaak dronken waren. Een Engelsman verwonderde zich erover dat in gezelschap en tijdens maaltijden mannen en vrouwen door elkaar zaten, en dat de vrouwen 'heel veel praats' hadden. Deze observaties worden bevestigd door de talrijke schilderijen met feestelijke partijen waarbij mannen en vrouwen door elkaar zitten en geannueerd praten. Zo'n tafereel is ook gebruikt als illustratie in het boekje *Koddige opschriften*. Op een prent in *De snaaksche Clement Marot* zit een man op een stoel die een gemengd

publiek toespreekt.²⁶ Op de titelprent van het *Vrolyke thee gezelschap* staan daarentegen uitsluitend heren afgebeeld. Toch is dat eerder typerend voor buitenlands beeldmateriaal. Op het Engelse kluchtboek *The City lester* zitten zes vrolijke heren geschaard rond een tafel.²⁷ In Zuid-Europa was humor nog meer gebonden aan sekse dan in het noorden. Dat wordt verbeeld in een schilderij van de Florentijnse schilder Baldassare Franceschini (1611-1689?), waarop afgebeeld staat hoe de als komiek bekende priester Arlotto een mop vertelt. Het gehoor van deze legendarische grappenmaker bestaat uit louter mannen, dit in contrast met vergelijkbare scènes bij Jan Steen.²⁸

Toch bestond er in Holland, net als elders in Europa, een duidelijke hiërarchie tussen man en vrouw. De man was in alle opzichten superieur, zowel lichamelijk als geestelijk. Vrouwen waren eigenlijk nooit werkelijk zelfstandig, want eerst vielen ze onder de voogdij van hun vader en na hun huwelijk onder die van hun echtgenoot. Nu leverden in de zeventiende eeuw alle relaties die zich op hun kop lieten zetten, stof voor humor. Een complicatie vormde het sterk ambivalente vrouwbeeld, dat zich tussen twee uitersten bewoog. Die ambivalentie werd eveneens uitgebuit voor komische effecten.

Het positieve vrouwbeeld is onder meer te vinden in het moralistische gedicht 'Houwelijk' van Jacob Cats. Een goede vrouw was gehoorzaam, zorgzaam en matig. Op schilderijen is dit beeld terug te vinden in scènes waarin de vrouw als verpersoonlijking van de deugd is afgebeeld. Vaak werden huishoudelijke taken afgebeeld, zoals naaien, spinnen, koken en kinderen verzorgen.

Het negatieve beeld toonde de vrouw als een irrationeel, wispelturig en zelfs zot schepsel. De vrouw was, zo meende men, geneigd tot rebellie, zowel tegen haar echtgenoot als tegen de overheid. Een populair komisch thema was de strijd om de broek, het gevecht om de macht binnen het huwelijk. Het werd behalve in kluchten ook verwerkt in liedjes en op kinderprenten. In de Oude Doolhof in Amsterdam kwam de bezoeker onder meer een voorstelling tegen met bewegende poppen die voorstelde: 'Seven wijven, die om een mansbroek zeer heftig staan en kiyen.'²⁹ Hetzelfde beeld is te vinden in kluchten, waarin de vrouw steevast wordt getypeerd als dominant, lui en overspelig. In *Moorkensvel* met als ondertitel 'van de quade wijven', uitgegeven in 1600, maar vermoedelijk veel ouder, komt een lelijke, oude

vrouw voor, die geil en onbetrouwbaar is.³⁰ Dat beeld komt in de buurt van dat van de heks. Op schilderijen vervult de heks trouwens soms de rol van komisch personage, zoals ook de duivel van oudsher verbonden is met lachen.

Op schilderijen en prenten vinden we talloze variaties op het negatieve vrouwbeeld.³¹ In de zeventiende eeuw was 'het bordelste' een populair genre, een vrolijk gezelschap van mannen en lichte vrouwen. Beroomde voorbeelden zijn de bordelescènes van Jan Steen en de koppe-laarsters van Gerard van Honthorst en Johannes Vermeer.³² Hoeren en koppelaarsters werden opvallend vaak lachend of grijnzend afgebeeld. Beschaafde vrouwen lachen niet, was de impliciete boodschap.

Sinds de Middeleeuwen werd in heel Europa driftig gediscussieerd over de deugden en gebreken van de vrouw. Ook in het zeventiende-eeuwse Nederland hield deze kwestie de gemoederen bezig. Verschillende kennissen van Van Overbeke mengden zich erin. Daniel Heinsius publiceerde in 1606 een *Spiegel van de doorluchtige vrouwen*.³³ Later prees de dichter Jacob Westerbaen, eveneens figurend in de *Anekdota*, de vrouwen in zijn *Minnedichten*.³⁴ De bekendste pleidooien voor de vrouw werden geschreven door de medicus Johan van Beverwijck en de geleerde Anna Maria van Schurman.³⁵

Nog meer succes hadden boeken waarin de vrouw werd aangevalen. De medicus Daniel Jonctys keerde zich tegen zijn collega Van Beverwijck in een verhandeling over de 'opperwaardigheid' van de man. Een uit het Engels vertaald geschrift beschimpte de 'korzelighe ende wispeltuyrige vrouwen'. Zeer vrouwvijandig was het anoniem verschenen Latijnse *Hippolytus redivivus* uit 1644, dat later in het Nederlands werd vertaald.³⁶ Hierin werden talloze vrouwelijke ondeugden besproken, waaronder hovaardij, onstandvastigheid en geilheid.

In de kring van Van Overbeke waren ook aanhangers van dit misogynie standpunt te vinden, zoals de advocaat Joost van Leeuwen. Deze besprak in een gezelschap de kwestie waarom de wereld steeds slechter werd, en of dit de schuld van de mannen of de vrouwen was. 'Eva's nichten brachten hele cabassen [manden] vol argumenten om de reputatie van haar sekse te maintaineren', maar hij bestreed hen met succes met een beroep op de bijbelse passage van Sara en Hagar. Van Leeuwen figureert ook in een andere discussie over de vrouw. Hij komt naar

voeren als een specialist op het gebied. En vermoedelijk was hij dat ook. In 1733 publiceerde Simon van Leeuwen]zoon een boekje getiteld *Ernstige en boertige redevoering tot bewijs dat de vrouwen verre van edelder dan de mannen zijn [...] ten voordeligst genomen in de waereld niet anders dan een noodzakelijk kwaad zijn*.³⁷ Het is een traditionele aanval op de vrouw, die vooral gebaseerd is op de bijbel en klassieke auteurs. Deze Simon was een zoon van Joost van Leeuwen en hij heeft zich vermoedelijk gebaseerd op een handschrift van zijn vader. Dat zou ook de ouderwetse toon en inhoud van het geschrift verklaren, in een tijd waarin, wat men noemde, de 'querelle des femmes' al was uitgewoed.

De vraag is echter of dit soort boeken serieus moet worden genomen. Onder het geleerde uiterlijk schuilt namelijk vaak een ironische tekst. In kluchtboeken en verwante genres komt de discussie over man en vrouw niet toevallig dikwijls ter sprake, zoals in Jan de Brunes *Wetsteen der vernuftten*. Deze context maakt al duidelijk dat de kwestie niet altijd ernstig bedoeld was.

Dit geldt zeker voor diverse anekdoten bij Van Overbeke. Gesprekken over de vrouw waren in zijn kring geliefd. Verschillende moppen zijn gestueerd in een gezelschap waarin men spreekt over 'de humeur van de vrouwen' (276), over 'de boze vrouwen' (439), over 'de superioriteit van het mannelijk geslacht' (797, vgl. 1414), of over 'de ondeugden der mannen ende vrouwen' (2066). De vrouwen hadden er gelukkig slechts twee: 'kwalijk doen en kwalijk spreken'.

Soms wonnen de vrouwen het pleit. In een dispuut over de stelling dat vrouwen en dieren maar weinig van elkaar zouden verschillen, antwoordt een vrouw dat, als dit zo was, 'zo moeten al de mans gebrand worden, want allen die bij beesten slapen moeten levendig gebrand worden'. Dit was een populaire mop, die in niet minder dan elf Duitse moppenboeken te vinden is.³⁸

Bij een andere gelegenheid baseerde een man die de vrouwen wilde aanvallen, zich op de brieven van de apostel Paulus. Een vrouw repleert: 'Ik verzeker u, had ik zijn wijf geweest, hij zou ze niet geschreven hebben' (797). Zulke gehaide maar domme vrouwen duiken vaker op, zoals in een anekdote waarin Van Overbeke zelf figureert (1997). Daarin vertelt hij hoe hij eens aan zijn vriend Hendrik Bruno klaagde over de 'bottigheid van de vrouwen', waar het de religie betrof. Laatst had hij hun duidelijk iets bewezen, maar het hielp niets: hij werd evengoed

'gecondemneerd'. Daarop antwoordde Bruno: 'Je bent gek, in 't vrouwenparlement gaat het nooit na de rede, maar altoos bij pluraliteit van stemmen.' De moraal is duidelijk: mannen zijn rationeler dan vrouwen, maar de laatsten winnen niet zelden het pleit door luider te schreeuwen.

Sommige vrienden van Van Overbeke bespotten zelfs hun eigen echtgenotes. Toen de vrouw van Jan Spronssen na een lang ziekbed beter werd, zei hij: 'Mijn vrouw wordt wel gezond, maar zij betert haar niet' (118, 1991). De jonkvrouw van Berchem werd tijdens een maaltijd het lampet gepresenteerd om haar handen te wassen, maar ze zei dat ze al schoon was. Haar man, een lid van de Staten-Generaal, zei daarop: 'Daar gaf ik wel duizend pond.'

Vrouwvijandigheid was het kenmerk bij uitstek van de middeleeuwse humor. Dat werkte door bij Van Overbeke, zoals in de volgende mop. Een man wordt door zijn vrouw uitgescholden voor luisbos. Hij eist dat zij dat terugneemt en slaat er flink op los. Zij roept echter dat zij nog liever doodgaat dan dat te doen. De man neemt haar antwoord letterlijk. Hij laat haar aan een touw in een waterput zakken tot aan haar kin. De vrouw roept nog steeds: 'Luisbos.' Dan laat hij haar helemaal onder water zakken. Nu kan de vrouw niet meer schelden, maar steekt zij haar handen boven water en doet alsof zij met haar duimen nog een luis dooddrukt. Ten einde raad haalt de man haar weer omhoog (692). Deze mop was erg populair. We vinden hem onder meer in het kluchtboek *De gaven van de milde St. Marten* uit 1654. Maar het verhaal komt al eeuwen eerder voor in de *Exempla* van Jacques de Vitry en in Pogio's collectie grappen.³⁹ Een misogynie strekking is eveneens te vinden in de opmerking 'Daar zouden geen beter trossels in de wereld zijn als van oudewijvenvellen, want men hoefde ze maar eens aan te raken, zij zouden nog acht dagen daarna vanzelf trosselen' (1800). Vel was een scheldwoord voor vrouwen. Een andere traditionele grap is die over een schip dat in een storm verzeild raakt. Iedereen wordt gevraagd zijn zwaarste pak buiten boord te werpen. Een man gooit zijn vrouw overboord, omdat ik geen zwaarder heb' (1171). Dit soort archaïsmen komt in de *Anecdota* voor naast moppen die recent in het mondelinge circuit zijn ontstaan. Werden deze middeleeuwse vrouwvijandige grappen werkelijk nog leuk gevonden door Van Overbeke en zijn vrienden? Dat brengt ons op de vraag welke grappen in welk gezelschap werden ver-

teld. Waren deze moppen ook in gemengd gezelschap succesvol of werden die vooral door heren onder elkaar verteld?

Terwijl binnen het huwelijk de gezagsverhouding allesbehalve in balans was, moesten man en vrouw in sociale achtergrond, in rijkdom en vooral in leeftijd wel aan elkaar gelijk zijn. Ongelijke huwelijken werden door Jacob Cats in zijn *Trouwingh* veroordeeld, vooral als een oudere vrouw met een jonge man trouwde: 'Daar is noch God noch zegen bij.' Hiermee vertolkte hij de gangbare mening. Maar een ongelijk huwelijk wekte naast afkeuring ook de lachlust op. Het thema was daarom geliefd in kluchten evenals in de schilderkunst. We vinden het onder meer terug bij Jan Steen.⁴⁰

Over zo'n geval heeft Van Overbeke de volgende mop genoteerd. Fop, 'pas 20 jaren', trouwde met Marij, 'die er 60 had'. Als hem wordt gevraagd waarom hij dat gedaan heeft, zegt hij: 'Wij zijn, mijnheer, allebei, liefhebbers van de muziek ende ik heb wel 1000 maal gechoord dat nieuwe snaren op een oude luit 'best klonken' (987). Verontwaardiging ontbreekt hier en het is juist het lacomeke antwoord waarom gelachen wordt.

Zo vinden we meer moppen. Een voorbeeld: 'Terwijl dat Gijsbert, een oude saggelaar, zijn liefste carresseerde en al knoeiende zus en zo bezocht, neep zij haar ogen toe. "Zo," zeide hij, "mijn hartje, doet het u zo goed?" "Nee, dat is het niet, vaer, maar ik doe mijn ogen toe, omdat ik dat martelen niet langer zien mag." In deze moppen wordt vaak impotentie op de korrel genomen. Aan de andere kant is er de repliek van een oude man die met een jong meisje trouwde en daarom berispt werd: 'Men steekt met een klein, dor houtje wel een groot vuur aan' (1621). Een ander zei: 'Wel, juffrouwen, weet gij wel dat het sop van een oude haan het alderbeste en alderkrachtigste is?' (1914)

Ook in werkelijkheid gaven ongelijke huwelijken aanleiding tot spot. Op het platteland werden hier en daar charvari gehouden, waarbij dorpelingen als blijk van afkeuring ketelmuziek maakten bij de huwelijksvoltrekking. In de *Anecdota* is een vergelijkbaar voorbeeld uit Van Overbeke's omgeving te vinden. Het betreft zijn vriend Aernout Hooft, die in 1665 met een tien jaar oudere vrouw trouwde, wat leidde tot 'vrij wat miscontentement van zijn vrienden' (helaas is de clou doorgehaald). De vijftiger Balthasar Coymans, een Amsterdams koopman, trouwde

in 1641 met de twintig jaar jongere Maria Trip. Hij werd bij zijn huwelijk door enkele jeugdige vrienden in de maling genomen. Zij riepen: 'Wij zullen hem lustig helpen,' maar hij repliceerde: 'Doet zo, doet zo, kindertkens, ik heb uw vaders ook wel geholpen.'

Nog meer opzien baarde het huwelijk tussen zijn nichtje Aletta Coymans en Carel Voet in 1664, maar nu vanwege het standverschil. Carel Voet was een omhooggevallen kassier in dienst van de firma Coymans. De familie van de bruid protesteerde tegen dit ongelijke huwelijk, maar tevergeefs. Volgens Van Overbeke ging het huwelijk door omdat de moeder van de bruid niets om haar dochter gaf: 'Het blijkt ook wel, omdat ze zo ras als ze getrouwd is een Voet in 't gat heeft.'

Een andere anekdote handelt over Jacob van den Burch, een vriend van de familie Van Overbeke. Reeds 'een oud en stram man zijnde,' kreeg hij de dag voor Sinterklaas bezoek van een jonge vrouw die tegen hem zei: 'Morgenavond zal ik mijn schoen komen brengen.' Hij repliceerde: 'Breng liever uw kous.' 'Daar vrees ik,' zei ze, 'dat ik weinig of niets in zou krijgen.' De kous was, ook op schildertjes, een seksueel symbool dat aan duidelijkheid niets te wensen overliet.

Tegenstellingen binnen een huwelijk konden tot lachen aanleiding geven: een oude man met een jonge vrouw, een dikke vrouw met een dunne man of, zoals in de volgende mop, een rijke vrouw met een arme man. Een jongeman trouwde een lelijke juffrouw die heel rijk was en zei: 'Ik heb haar om 't gewicht en niet om 't fatsoen genomen' (1594). In de praktijk hield men zich al evenmin altijd aan de bestaande normen. Zo is er een anekdote over Nicolaes van Vlooswijk, die in 1664 Leonora van der Meyden schaakte. Twee jaar eerder had dezelfde Van Vlooswijk opgetreden in een 'ballet' dat Van Overbeke had geschreven voor het huwelijk van diens zuster.

Een vrouw moest gehoorzaam zijn aan haar man. Hij was de baas in huis en hij mocht zijn vrouw zo nodig tuchtigen. Als een bensing niet het gewenste effect had, waren ook lijfstraffen toegestaan. Daaraan waren wel grenzen gesteld, maar een man moest het wel bont maken wilde de overheid of Kerk ingrijpen. Was zijn vrouw beter van de tongriem gesneden of was zij het die sloeg, dan werd dit als komisch ervaren. De hiërarchie werd dan immers op z'n kop gezet. Zulke vrouwen hadden de broek aan, en dat was een geliefd thema in kluchten en op prenten. In een mop introduceert Van Overbeke iemand die zegt 'dat de

vrouwen hedendaags de broek aan hadden,' waarop als reactie volgt: 'Dat is wel waar, maar zij hebben de rechte voering niet' (1849).

In de *Anekdota* is het huwelijk vooral een strijdperk. Bij heel wat andere moppen over echtelijke problemen loopt het uit op een handgeklappen toedient en vervolgens door de burens wordt tegengehouden. Hij stelt echter: 'Ik heb haar pas vier klinken gegeven, het is mijn wijf dat mij toevertrouwd is, [ik] moet er acht op slaan' (91). Maar ook de vrouw die haar man slaat, figureert regelmatig in de verzameling. Zo is er een mop over de man die voor zijn huwelijk meende dat elke vrouw getemd kon worden, maar later trouwde met 'een vogeltje met een bek, die hem, braaf op de smoel trompte' (1398).

Het gezag van de man werd op de meest fundamentele wijze getart, wanneer een vrouw het aanlegde met een ander. Door die schande verloor een bedrogen echtgenoot zijn eer. Hij werd een 'hoorndrager.' Jan Steen beeldde zichzelf af op zijn schilderij 'De gelukkige vader' terwijl hij door twee vingers boven het hoofd te houden het beledigende gebaar van de hoorntjes maakte. Term en gebaar stammen uit de mediterrane cultuur en refereren aan de bok, die andere mannetjes bij de wijfjes toelaat. In de zeventiende eeuw is de term ook in de Republiek ingeburgerd, althans in ontwikkelde kringen. Op straat werd het woord niet gebruikt, naar het schijnt.⁴¹

Hoorndragers duiken bij Van Overbeke op in diverse moppen. Uit een daarvan blijkt dat de oorspronkelijke connotatie toen al was verdwenen, want er werd niet meer over een bok maar over een koe gesproken. 'Iemand gevraagd zijnde wat luiër was, een vrouw of een koe? Zo antwoordde hij: Een vrouw, want een koe draagt haar eigen hoornen en een vrouw laat ze haar man dragen.' Een typerende mop is die over een echtgenoot die zijn burens hoort ruziën en het scheldwoord 'hoorndrager' opvangt. Hij roept dan: 'De duivel hale alle horendragers, ik wou dat zij in 't midden van de zee lagen.' Waarop zijn vrouw finjtjes vraagt: 'Kont gij wel zwemmen, liefste?'

Moppen waaruit afkeuring spreekt over mannen die overspel plegen, ontbreken. Mannelijke echtbrekers spelen eerder een heldenrol. Ten eerste werd door hun gedrag geen enkele hiërarchie doorbroken, en ten tweede bestond er een dubbele moraal: wat in vrouwen laakbaar was, vonden mannen eerder iets om zich op te beroemen.

In de meeste moppen van Van Overbeke gaat het om seks, direct of indirect. Voor Freud zou dat vanzelfsprekend zijn geweest. In zijn psychoanalytische interpretatie van de mop in *Der Witz* stelt hij 'Witzarbeit' gelijk aan 'Traumarbeit'. Net als in dromen borrelt bij moppen het onderbewuste op, het onderdrukte. En wat wordt door mensen meer onderdrukt dan seksualiteit? Vandaar dat er zoveel 'Zoten' circuleren, het Duitse woord voor 'schuine bak'.

De normen ten aanzien van seksualiteit lagen in Van Overbekes tijd wel iets anders dan in die van Freud. Maar dat Van Overbeke soms twijfels kende bij het vastleggen van uitgesproken seksuele moppen, blijkt uit het feit dat hij er zo'n vierenvertig onleesbaar maakte. Dit weten we omdat sommige te ontcijferen waren, en andere ook in een niet doorgehaalde versie zijn opgenomen.

Seks was in de Republiek gebonden aan duidelijke normen en alleen toegestaan binnen het huwelijk. En zelfs daar golden beperkingen.⁴² Al te grote 'dartelheid' in bed werd streng veroordeeld door Cats. Predikanten trokken nog feller van leer, zoals Lodewijk van Renesse, die in zijn traktaat over het huwelijk een tirade tegen allerlei hoerrij besloot met: 'Onze God en is geen heidense Priapus gelijk.'⁴³

De praktijk verschilde echter van de normen. Bovendien bestonden er in de Republiek verschillende ideeën in verschillende sociale groepen en in verschillende regio's. Dat alles bood veel stof tot lachen, omdat telkens de tegenstelling tussen eerlijk en oneerlijk en tussen rein en onrein meespeelde, waarbij de wereld gemakkelijk op z'n kop kon worden gezet. Toneelkluchten uit de Gouden Eeuw zijn eveneens onverhuld. In moderne ogen lezen sommige bijna als pornografie, maar die kwalificatie zou niet terecht zijn. Pornografie in moderne zin bestond wel, maar het drukken en verspreiden ervan was in Van Overbekes tijd streng verboden. Toch werden zulke boekjes in Nederland gedrukt en gelezen. Timotheus ten Hoorn, broer van de uitgever van Van Overbekes verzameld werk, werd ervoor veroordeeld. Maar van een grote verspreiding was geen sprake. Illustratief is een aantekening uit 1680 uit het dagboek van Constantijn Huygens jr.⁴⁴ Tijdens een verblijf met de stadhouder op de Veluwe werd hem door een andere hoveling een boekje, vermoedelijk de Nederlandse editie van het beruchte *La puttiana errante* met illustraties van Romeyn de Hooghe, getoond. De man excuseerde zich door erbij te vertellen dat hij het had 'gevonden in de

struiken'. Enige voorzichtigheid was wellicht geboden, want het betreffende werk was al in 1669 verboden door het Hof van Holland.

Normen waren er dus zeker, en ze waren strikt. Seks voor het huwelijk was bijvoorbeeld taboe. Een duidelijke regel, maar met veel onduidelijkheid in de praktijk. In Van Overbekes tijd vond er een verschuiving plaats van het moment waarop men werd geacht getrouwd te zijn. Dat was aanvankelijk wanneer man en vrouw elkaar een trouwbelofte hadden gedaan. Later werd dat het moment van de huwelijkssluiting in de kerk of op het stadhuis. Juist deze onzekerheid kon komische gevolgen hebben. De apotheker Gideon d'Assigny vertelde aan Van Overbeke dat hij, al verloofd met zijn bruid, met haar en andere familie ergens loogde. De geliefden probeerden 's nachts heimelijk bij elkaar te komen, maar dat mislukte. De andere vrouwen, 'zuster, nichten, moeten', waren met zijn bruid op één bed gaan liggen. De apotheker vertelde hoe hij al tastende toch zijn vrouw vond: want toen kreeg hij nog een zoen toe. Maar het mooiste was dat alle andere vrouwen de volgende ochtend riepen: 't Is goed dat hij mij niet gevonden heeft, ik kroop weg.' De moppen geven een indicatie van wat wel en niet door de beugel kon. In een mop berispte Jacob van der Burch bijvoorbeeld iemand die zijn vrouw te veel in het openbaar zoende.

Gebrek aan kennis en ervaring vormt een terugkerende bron van vermaak. Er is een grap over een Alkmaarse barbier die in de huwelijksnacht bij zijn vrouw wegloopt. Gevraagd waarom, zegt hij 'of het zo een geringe zaak was te bed te gaan en dat bij een wildvreemde; was het nog mijn zuster geweest' (984). Natuurlijk gaat het vooral om de implicatie van incest, die het komische effect fweeegbrengt. Hetzelfde stramien volgt het verhaal over Jan de Vries, drost van Loon op Zand. Toen hem verteld werd 'dat in Italië de courtsanes somtijds in haar mond zonden', zei hij: 'Ik geloof dat ze dan jonge parkietjes willen maken.'

Het zichtbaar worden van wat eigenlijk verborgen moet blijven, wekt dikwijls de lachlust op. Zo is er de grap over Nicodemus die, in het gezelschap van enige vrouwen, 'in goed humeur rakende begon zo nauwen broek te krijgen dat er de gek bloots uit kwam'. Dit tot grote hilariteit van het gezelschap. Door zijn makker Joost werd hij gewaarschuwd. 'Is 't anders niet', zeide hij, zijn lummel weer thuis haulende, "mag nu een eerlijk man niet langer in zijn eigen deur staan?"

In Van Overbekes tijd werd er nog vrij openlijk over seksualiteit gescreven; daarna begonnen schrijvers zich steeds meer beperkingen op te leggen. Praten over seks werd niet langer beschaafd gevonden en oude toneelkluchten werden gekuist. Ook Van Overbeke kende grenzen in zijn woordgebruik. De geslachtsdelen worden meestal omschreven. Zo wordt slechts één keer gesproken over 'kuttehaar'. Het vrouwelijk orgaan zelf wordt slechts één keer genoemd en dan alleen nog in een woordspeling met het Engelse 'cut'. Elders vinden we de κ en twee puntjes of wordt er gesproken over 'kous', 'schee' of 'sneetje'. Dat laatste bijvoorbeeld waar een bedelaar een heel brood van een rijke dame krijgt, terwijl haar minnaar zich beklaat dat hij al jaren om een 'klein sneetje' bedelt en nog niets heeft gekregen (625).

Ook het grote aantal aanduidingen van de penis wijst op deze *gène*. Zo treffen we termen aan als 'gek', 'lummel', 'frik', 'kwant', 'vink', 'bras', 'instrument', 'spuldington', 'middelste knie', 'pieterman', 'stokkadé', 'mes' en 'tafhaak' (weefhaak). Vooral in gezelschap van vrouwen waren eufemismen wenselijk. Zo is er een grap over het bezoek van enkele dames aan de kunstkamer van de Haagse apotheker François van Sevenhuisen (circa 1630-1696). In zijn collectie bevond zich ook de roede van een walvis, die na enig nadenken werd aangeduid als de 'viselijkheid' van een walvis. Dat was leuk, omdat 'mannelijkheid' toen een nette aanduiding voor het mannelijk geslachtsdeel was. Juist het gebruik van eufemismen kon dus weer een komisch effect hebben.

Potentie en impotentie boden veel stof tot lachen. Een vrouw vraagt bijvoorbeeld voor het gerecht om ontbinding van haar huwelijk, omdat – zoals zij zegt – 'haar man niet en was als andere'. Gevraagd wat er dan aan schortte, zei zij: 'Mijnheer, hij is te klein voor 't geld.' De man wordt ontboden en weet 'een groot, grof stuk' te produceren. De vrouw, zo luidt het oordeel, mag tevreden zijn. Maar zij antwoordt: 'Hoe mijnheer, andere zeggen mij dat er haar mans tafhaken hebben van 8, 9 a 10 duim lang.' De discussie gaat als volgt verder: 'Wel, meent gij dat de uwe geen 12 duim zou uitleveren?' 'O, geen 4 duim.' 'Hoe meet gij dan?' 'Zo,' wijzende in de lengte. 'Al is de clou duister, het gaat hier zeker om mannelijke bezorgdheid over de omvang van het eigen geslachtsorgaan. Niet geheel ten onrechte, want impotentie kon theoretisch een grond voor echtscheiding zijn. Het dagboek van Constantijn Huygens jr. bevestigt dat mannen bijzonder bang waren dat hun repu-

tie op dit vlak een deuk kreeg. Zo vertelt hij dat een kennis een door hem bezochte hoer geld bood, om te verzwijgen dat hij bij haar in bed impotent bleek.⁴⁵

Angst voor castratie zou ten grondslag liggen aan veel moppen die tegenwoordig circuleren.⁴⁶ Daarvan is in de *Anecdota* weinig terug te vinden. Opmerkelijk is wel de volgende mop. 'Een bakkersweduwe tot Utrecht hield de nering aan, daartoe gebruikende haar man zaligers knecht. Die, ziende dat zijn vrouw hem nodig hadde, dacht haar op zijn weeuenaars te vrijen. Hij kwam gelaarst en gespoord in haar kamer. Zij, ziende wat hij zeggen wilde, zwoer dat zij daar anders gesteld was als andere. R.: "Hoe dan?" R.: "Ik heb er tanden in." De bloed ging daarop heen. De vrouw, buiten komende, wierd van de meid (die dit gehoord hadde ende daarover meende te bersten van lachen) gevraagd of het ook waarachtig was dat zij aan de knecht gezeid hadde? R.: "Ja, inderdaad." R.: "Zo geloof ik bij mijn ziel dat ik er kezen in zal krijgen, zulke jeukingen als ik er gedurig in voel" (572). Het thema van de vagina dentata is oeroud en in vrijwel iedere cultuur aanwezig. Het wordt doorgaans geïnterpreteerd als een uiting van castratieangst, maar hier is de clou eerder gelegen in de onverzadigbaarheid van de dienstmeid.

De naar seks hunkerende vrouw komt in talloze moppen voor. De opvatting dat vrouwen seksueel nooit bevredigd kunnen worden, was wijdverbreid. Een ander voorbeeld: een zekere Agniet komt terug van een reis en klaagt dan dat zij haar honden 'beleefder' had gevonden dan haar man. Immers, toen zij thuiskwam, sprongen de honden haar tenmunte op het lijf. Geen wonder dat veel vrouwen in de prostitutie terechtwamen, zo meenden de tijdgenoten van Van Overbeke. Vrouwen wilden immers niets liever dan seks, en dan werden ze er ook nog voor betaald. Hoewel prostitutie in de Republiek officieel was verboden, groeide Amsterdam uit tot het grootste sekscentrum van Europa. De vindingsrijkheid van hoeren in het afvroegelen van geld werd gevreesd, en is het thema van de volgende grap. Een Amsterdamse hoer daagde een man van wie zij een kind zou hebben gekregen, voor de rechter. De man, zoals gebruikelijk in dit soort kwesties, moest onder ede verklaren dat hij niet de vader was. Hij deed dat, en werd daarover later door zijn vrienden aangesproken: 'Wel kerel, dorst gij daar zo los op zweren?' De man antwoordde: 'Los op zweren! Ik hadde thuis mijn re-

gister wel te deeg nagezien, maar hoe duivels zouw men die verbruide varkens gebruid zijn, als men er geen boek van hield?' (634). Het kon voorkomen dat een vermogend man die regelmatig een borddeel bezocht, door een hoer als de vader van haar kind werd aangewezen. Daarom had deze man een register bijgehouden. Dat was even uitzonderlijk als komisch.

Bordelen hebben in de zeventiende eeuw gebloeid in steden als Amsterdam en Den Haag. Van Overbeke zal er ook wel geweest zijn, al spreekt hij nergens over een dergelijk bezoek. Wel vertelt hij een anekdote waarin de dubbele betekenis van het woord 'lekker' wordt uitgebuit: 'Als iemand mij Agnietje Jacobs, zijn hoertje, machtig aanpreekt, zeide hij op het lest: "Bloed van gansen, 't is zulken lekkeren meiseje." "Ik gelove het wel, want gij hebt mij zelfs over drie dagen gezegt dat ze u verleden week meer als 20 rijksdaalders aan oesters gekost heeft" (1520). Overigens had het woord hoer in deze tijd een bredere betekenis dan het moderne begrip prostituee. Het werd gebruikt voor iedere vrouw die buiten de normen van de seksualiteit trad. In veel moppen gebruikt Van Overbeke het woord hoer in deze zin, dus als niet veel meer dan scheldwoord.

De wereld van de Hollandse bohème waartoe Van Overbeke behoorde, hield er eigen opvattingen over seksualiteit op na. Van Overbeke stond niet voor niets bekend als een 'courtesaan' of rokkenjager. De oneerlijke wereld van de prostitutie en de al even oneerlijke wereld van het toneel lagen dicht bij elkaar. Vrouwelijke toneelstukken hadden een reputatie van losse zeden. Ook schilders hadden hiermee banden. Afgezien van het feit dat sommigen zich specialiseerden in borddeelscènes, gebruikten ze dikwijls prostituees als model. Dat moesten ze wel, want eerbare vrouwen zouden nooit, en zeker niet naakt, poseren. De schilder Torrentius zou zich erop beroemd hebben zelf borddelen te exploiteren.

Prostituees bevonden zich aan de onderkant van de maatschappij. Zij waren per definitie eerloos. Maar niet alleen daar waren de zeden losser dan in de burgerij, ook aan de top, vooral aan het hof van de stadhouders. Een mop gaat over een 'zeer vet edelman' die trouwde met een 'staatjoffer van de prinses van Orange'. Hij kon 'om zijn vettheid zijn dingen niet doen; zij, dat ziende, wist dat fraai, met het lijf daarna te buigen en hier en daar een kussen te leggen, te helpen, zodat alles

wel ging'. Verbaasd vraagt de man waar zij dat geleerd heeft. Het antwoord luidt: 'Ho, ho, wat is er dat men niet te hof en leert!' (834). Van grote belangstelling getuigt een mop over prins Maurits, die nieuwsgierig was geworden om een man te zien 'die men zeide dat zijn din-gen vijftien maal op een nacht konde doen'. De man wordt ontboden, maar verklaart: 'Voor dezen hebbe ik het konnen doen, toen [ik] 8 à 10 jaren jonger was, maar ik heb nog een zuster die het zoveel reis op een nacht zoude kunnen.'

Het hof als poel van verderf is een topos. Maar er school zeker enige waarheid in. Niet alleen omdat het tot in Van Overbekes tijd vanzelfsprekend was dat vorsten, zoals stadhouder Maurits, een fors aantal bastaarden op de wereld zetten. Uit het dagboek van Van Overbekes vriend Constantijn Huygens jr, de secretaris van prins Willem III, blijkt dat roddels over elkaars seksuele leven het belangrijkste gespreksonderwerp van de hovelingen was.

Uit het dagboek van Huygens spreekt een zekere ambivalentie ten aanzien van afwijkend seksueel gedrag, wat in de *Anecdota* wordt bevestigd. Zo is er een mop over de 'Spaanse en Turkse manieren', waarmee het scheren van de schaamstreek werd bedoeld: 'Zekere dartele hoofse vrouw hadde zo wat van de Spaanse en Turkse manieren gehoord. Zij liet ook om de nieuwigheid haar zelf raseren. Haar man, dit voelende, nam het heel kwalijk, doch zweeg stil, maar des nachts zette hij een kinderschoentje op zijn neus en wilde zijn vrouw kussen. R.: "Ai, wat begint gij?" R.: "Ik ben niet gewend barvoets door de stop-pelen te gaan." Van Overbeke was echter niet de eerste die zulke praktijken in een mop verwerkte. Moppen hierover werden eerder door Poggio en Marot gemaakt. Ook bij hen is de strekking afkeurend; bij Poggio gaat het bovendien om een hoer.⁴⁷

De mengeling van veroordeling van en fascinatie door het verbodene die uit de *Anecdota* naar voren komt, geldt ook voor de schaarse moppen rond homoseksualiteit, of in de term van de tijd zelf, sodomie. Seksuele relaties tussen mensen van hetzelfde geslacht waren taboe en wettelijk zelfs met de dood strafbaar. Het vergrijp werd aangeduid als 'stomme zonde', want er mocht niet over gepraat worden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat een van de betreffende moppen is doorgestreept, al kon deze toch ontcijferd worden. Het gaat om een man die met zijn schoonzoon op reis is en die 's nachts met hem in een

herberg een bed moet delen. Dat was normaal, maar ongebruikelijk was wat volgde: 'Des nachts springt de zoon de vader op 't lijf in grôte furie en begint hem braaf te caresseren. R.: "Wat donders begint gij? Om daarvan vrij te zijn heb ik u mijn dochter gegeven."

Mannen die zich als vrouw gedroegen en vrouwen die zich als man gedroegen, verpersoonlijkten de wereld op z'n kop. En de reacties waren ambivalent: afkeuring en vrees enerzijds, maar anderzijds werd men erdoor vermaakt en moest men erom lachen, vooral als het vrouwen betraf. Tribadie, seksuele omgang tussen vrouwen, was eveneens streng verboden, maar werd niet zo erg gevonden. In ieder geval haalde Van Overbeke de volgende mop niet door: 'Een tribas tot Amsterdam trouwde een vrouwspersoon die daarover klachtig viel, zodat 2 schepenen gecommitteerd werden omme inspectie van zaken te nemen. Ten huize van deze tribas gekomen zijnde, liet zij alles visiteren, waarop de ene schepen tegen de andere zeide: "Confrater, ik heb er van mijn le-ven wel 1000 ex. aan k... verkeken, maar ik verzeker u, dat is er één"' (809). Vermoedelijk betreft het Hendrikje Lamberts, die door de medicus Nicolaas Tulp, geen onbekende in de *Anecdota*, in zijn hoedanigheid van schepen werd onderzocht en over wie hij ook in zijn medische werken heeft geschreven. Zulke zaken, waarbij vaak een van de vrouwen als man was gekleed, deden veel stof opwaaien, en werden bijvoorbeeld ook verwerkt in straatliedjes. In één geval werd de vrouw veroordeeld tot gevangenisstraf, in het spinhuis door te brengen in mannenkleren. Daar werd zij een toeristische attractie van de eerste orde. In dit geval leidde tribadie zowel tot gerechtelijke bestraffing als tot komisch amusement.⁴⁸

Grappen over seks nemen een belangrijke plaats in bij Van Overbeke. Dat was niets nieuws en soms is er een regelrechte verbinding met middeleeuwse teksten aan te wijzen. Wel bijzonder is dat sommige van deze grappen aan kennissen van Van Overbeke verbonden worden (en dat juist die weer in enkele gevallen gecensureerd zijn). Ook valt op dat Van Overbeke hier en daar openlijker schrijft dan men in gedrukte teksten deed. Het mondelinge circuit kende – net als in onze tijd – een andere toonzetting dan het schriftelijke. Hij noteerde meer schuime bakken dan in gedrukte kluchtboeken werden opgenomen. Toneelkluchten gingen hierin overigens wel verder. Het in moderne ogen vaak grove, vulgaire karakter van toneelkluchten en, in iets mindere mate, van

kluchtboeken uit de Gouden Eeuw betekent niet dat deze teksten slechts bestemd waren voor het gewone volk, zoals lang gemeend is. De culturele elite waartoe Van Overbeke behoorde, wist scabreuze humor hoog te waarderen.

De grenzen tussen net en minder net zijn nooit precies te trekken, ook niet in Van Overbekes tijd. Het karakter van moppen varieert afhankelijk van de seks van de verteller, de samenstelling van het gehoor, de plaats en het al dan niet publieke karakter van een bijeenkomst. We kunnen dan ook betwijfelen of, in navolging van Freud, deze humor inzicht geeft in het onderbewuste van Van Overbeke. Eerder gebruikte hij deze grappen om zijn imago van vrolijke bohémien te handhaven. Vermoedelijk was hij er zich goed van bewust welke grappen hij in welk gezelschap kon maken. Ze zeggen meer over de manier waarop Van Overbeke zich naar buiten presenteerde, dan over zijn innerlijk.

Ouder en kind

De verhouding tussen ouder en kind had een bij uitstek hiërarchisch karakter. Meer nog dan vrouwen werden kinderen beschouwd als onredelijke wezens, en net als vrouwen waren zij van nature geneigd tot opstandigheid. Tussen kinderen en zotten zag men eveneens veel overeenkomsten. Beiden hadden onvoldoende beheersing over lichaam en geest. We zagen hiervoor al een waarschuwing tegen 'kinderen en gekken', die op één lijn werden gesteld. Wanneer op schilderijen volwassenen werden afgebeeld met kinderspeelgoed gaf dat aan dat ze gek waren. 'Lopen met molentjes' werd daarvoor een staande uitdrukking. Kinderen verbeelden op schilderijen vaak zothed. Maar tevens ontullen kinderen vaak de diepere betekenis van een voorstelling. Zo schilderde Jan Steen in zijn herbergscènes belldenblazende kinderen, die wezen op de vergankelijkheid van het leven. Zot gedrag kon kinderen niet ernstig worden aangerekend, maar volwassenen werd, al door Castiglione, expliciet verboden zich aan 'kinderlijke zothed' te buiten te gaan. De dichteres Catharina Lescaillie schreef in een bruilofschrift dat bij het opgroeien zothed niet langer paste.

In ruim vijftig moppen spelen kinderen een hoofdrol. Natuurlijk kwam Van Overbeke regelmatig kinderen tegen bij vrienden en kennissen, zoals Sara, de dochter van Samuel van Hulst. Soms liepen er kinderen rond tijdens de feesten en partijen die Van Overbeke bezocht, en deze voldeden helemaal aan het bestaande stereotype: ze waren verwend en brutaal. Zo pakte bij een feestmaal ten huize van de commies Ysbrand Noortwijck diens zootje een glas wijn. Zijn vader stooft op: 'Jou schelm, jou dronken snuit etc.' Jan Spronssen, ook aanwezig, zei dat hij dat niet van zijn vader had. Toen het nagerecht kwam, greep de jongen er meteen in, waarop zijn vader weer opstoot: 'Jou lekker, jou fielt, jou dief etc.' Spronssen constateerde daarop: 'Dat heeft hij van zijn vaartje. De clou is dat Noortwijck publiekelijk van corruptie werd beschuldigd, zoals uit het hiervoor genoemde pamflet *Haegtsche coeck* bleek.

Nateve opmerkingen van kinderen vond Van Overbeke leuk. Een van de moppen vertelt hoe een klein kind met een hond in de keuken staat. Daar kookt een stuk vlees in een pot boven het vuur. De hond, die het vlees boven de pot ziet uitsteken, neemt een hap, maar brandt zich daarbij en laat dan 'grimmende zijn tanden zien'. Daarop zegt het 'onnozél kind': 'Ja, zo'n dief als gij zijt, ik zal het mijn moederken zeggen, dat gij 't vlees uit de pot wilt stelen en dat gij er nog om lacht' (2315). Vergelijkbaar is de mop over een jongen die in de kerk komt en een schilderij ziet hangen van Mozes met erboven vermeld 'Exod. xx.' De jongen zegt: 'Exodus, maar zo jaar oud en alrede zulk een grote baard, dat geloof ik mijn leven niet' (748). De opmerking refereert aan het gebruik de leeftijd van de geportretteerde op een schilderij te zetten. Een ander voorbeeld: een moeder vraagt aan haar zootje van vijf of zes jaar oud of hij zich net zo zoet zou laten slachten als Isaäk door zijn vader Abraham. Het jongetje zegt ja, maar er moet dan wel een engel komen om het zwaard voor zijn moeder vast te houden (803).

Vaak zetten kinderen onbedoeld volwassenen te kijk, zoals in een mop waarin een Fransman de dochter van de waardin water vraagt om in de wijn te doen, waarop het kind zegt: 'Dat is niet nodig, want mijn moeder heeft gisteravond wel twee emmers op 't vat gegoten' (1564). Vergelijkbaar is de mop over een jongetje dat van zijn ouders uit beleeftheid met bezoekers moet converseren en hun bijvoorbeeld moet vragen hoe hun vrouw en kinderen het maken. Helaas blijkt de eerste

bezoeker waarop hij deze instructie toepast, een aartsbissschop te zijn (2119; andere voorbeelden 1880, 934).

Slechts een enkele keer wordt een dergelijke anekdote aan een bepaalde persoon gekoppeld, zoals in het verhaalje over Hugo de Groot. Een kardinaal hoorde dit wonderkind bij een geleerd gesprek en merkte op: 'De kinderen die [in] hare jeugd zo wijs zijn, worden in de mannelijke jaren slecht en klein van verstand', waarop het orakel van Delft repliceerde: 'Zo moet gij in uw jeugd zeer uitstekend geweest zijn.' Als jurist had De Groot de familie Van Overbeke bijgestaan, dus misschien heeft Aernout het hem zelf horen vertellen.

Onwetendheid van kinderen op seksueel gebied vormt meer dan eens de clou van een mop. Een voorbeeld is de volgende mop. Enige kinderen worden door hun vader en moeder geprest om nog wat kaas toe te nemen, want 'dat sluit de maag'. Als de kinderen even later in de tuin spelen, een van de meisjes op een ladder klimt en haar broertje onder haar rokken kijkt, rent het jongetje naar zijn vader en zegt: 'Vader, zuse je moet geen kaas gegeten hebben, want haar maag is nog niet gesloten' (574). Verwant is een andere mop: 'Moertje,' zei Trijn, 'zegt me wat dat Jan tussen z'n benen heet.' R. 'Wel niemendal.' R. 'Ja wel, je zelt het me zeggen of ik zel 't zelve gaan voelen.' R. 'Hei, tut, tut, mal-le meid, het zijn maar een paar eteren.' R. 'Dat docht me bij mijn ziel ook al, want gisteren brak er één en ik zag het wit tussen z'n benen deurlopen' (1001).

In de twintigste eeuw vormen moppen rond de schaamtegevoelens bij seksuele voorlichting een apart subgenre. Vader of moeder geeft op een al te lastige vraag een ontwijkend antwoord, het kind trekt daaruit vervolgens een logische conclusie en zet daarmee onbedoeld zijn ouders in het hemd. Dat patroon vinden we terug in de moppen van Van Overbeke, maar het genre gaat veel verder terug. In een van de middeleeuwse fabliaux moet een moeder haar dochter uitleggen wat er 'bij een man tusen zijn benen hangt'. De moeder durft echter het woord 'vit' (pik) niet uit te spreken en bij ieder eufemisme wordt het misverstand alleen maar groter. Ook al rond 1300 kon de kinderlijke onwetendheid voor komische doeleinden worden uitgebuit.⁴⁹

Deze moppen betreffen de grens tussen kind en volwassenen. In dit geval het feit dat kinderen nog geen kennis hebben van iets wat uitsluitend tot het domein van de volwassenen behoort. Twee andere mop-

pen betreffen eveneens deze grens, maar hier gaat het om een verkeerde inschatting van de kant van de volwassenen. De eerste gaat over een echtpaar, bij wie een Spaanse jongen is ingekwartierd (221, 607). Deze behoorde bij de vanaf 1672 in verschillende Hollandse steden gelegerde troepen. Omdat zij niet aan 'zo een jongen' hun beste bed wilden afstaan, besloten zij hem bij zich in bed te nemen. Maar dat was niet zo verstandig. Wanneer de jongen 's nachts wakker wordt, klimt hij op de vrouw. Daarop ontwikkelt zich een discussie tussen de echtelieden, die erop neerkomt dat zij het hem niet kunnen verbieden, omdat zij geen van beiden Spaans kennen.

De tweede mop is een verhaal over een collega-advocaat:

Jacobus Keijser was 's nachts zijn zaad ontlopen doe hij zo een jongen van 16 jaar was. Hij werd daar wakker af en schreeuwde het hele huis overeind. Men vroeg om 't zeerst wat hem schortte. Hij gaf geen antwoord, maar het dikwijls vragen deed hem uitroepen: 'Adieu, vrienden, ik zeg u een eeuwige adieu.' Elk was verschrift, zo om zijn nare stem, als holle en verdraaide ogen, zo dat men hem wat warme wijn ingaf, daardoor hij bijna weer tot zichzelf kwam, maar kreet al even luid dat hij sterven moest. R. 'Waarom?' R. 'Och, ik moet sterven, want ik heb de draad gezien daar ik mee genaaid ben.'

Er bestond een vastgeroest oordeel over de Hollandse jeugd: ze was slecht opgevoed en verwend. Daarvoor werden veelal hun 'zotte moeders' verantwoordelijk gesteld. Het oppergezag in het gezin berustte bij de vader. Aan tafel dirigeerde hij de gang van zaken. Dat blijkt uit een mop over een vader die vergat zijn kind een stukje vlees te geven. Het kind durfde hem er niet op te wijzen, maar vroeg in plaats daarvan om het zout. Toen zijn vader vroeg waarom, zei het kind: '[om] 't vlees daarmede [te] eten, dat gij mij geven zult' (1597). Er bestond een duidelijke hiërarchie tussen ouder en kind, en men vond het grappig wanneer die omzeild werd, zoals hier. Het is trouwens een mop die we eerder bij Jan de Brune tegenkomen.⁵⁰

Er zijn enkele moppen die expliciet de ideeën over het opvoeden van kinderen betreffen. Uit de eerste kan men concluderen dat een al te losse opvoeding werd afgekeurd. Er wordt verteld hoe een marskramer

die, zoals gebruikelijk, ook brillen verkocht, bij een huis komt 'waar de lieden haar kinderen bedorven door alles toe te laten'. Of de familie ook brillen nodig had? 'Neen,' zegt iemand, 'hier ziet men door de vingers' (1967).

In een andere mop wekt juist een al te harde opvoedingsmethode de lachlust op. Als een vader merkt dat zijn kinderen weigeren om kaas te eten, neemt hij ze mee naar zijn buurman die slager is. Hij houdt erder schaaap een stukje kaas voor. Geen van de beesten wil het opeten en direct daarop worden ze geslacht. Vervolgens houdt de vader zijn kinderen hetzelfde stukje kaas voor: 'Eet jongens.' Nu gaat de kaas vlot naar binnen (1523). Een andere mop, over een jongen van tien jaar 'die nog geen kaas kan eten', bevestigt dat er hierbij kennelijk enige weerstand te overwinnen was. De moraal van de betreffende mop luidt dan ook: 'Leert uw kinderen bijtijds kaas eten' (2438).

De volgende mop betreft de soms bizarre dreigementen die opvoeders gebruikten. De 'boeman', die stoute kinderen zou meenemen, werd door pedagogen al in de zeventiende eeuw bestreden, maar leidde een hardnekkig leven. Een variant vinden we in een mop over een priester die een meisje vraagt of ze nog in bed plast. Als het kind dit toegeeft, zegt de priester: 'Kinderen die in 't bed pissen die eet ik op.' Daarop zegt het meisje: 'Och, neen, pater, eet mij niet, maar ik hebbe een klein broertje, dat kakt alle nacht in zijn bed, eet dat' (2088). Een laatste voorbeeld van kinderlijke onwetendheid die komisch werkt, is de mop over het jongetje dat een met slingers versierde os door de straat ziet gedreven worden. Hij vraagt naïef: is die soms jarig? Het ging echter om de 'gilden-os', die geslacht werd voor het jaarlijkse gildenmaal.

Gezinshistorici zijn de afgelopen jaren vooral geïnteresseerd in de gevoelens die tussen ouder en kind bestonden. Volgens sommigen waren de omgangsvormen hard en ruw. Pas in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw – het eerst binnen de gegoede burgerij van de Republiek – zouden ouders meer liefde voor hun kinderen ontwikkeld hebben. Gemengde gevoelens in de houding van ouders vormen inderdaad de clou van een anekdote opgetekend uit de mond van Gijsbert van Hoogenhoeck, de in 1672 overleden secretaris van het Hof van Holland. Hij sprak iemand die hem vertelde dat zijn gezin met een paar kinderen was uitgebreid, boven de tien die er al waren. Van Hoogenhoeck zei hem: 'Zoudt gij niet machtig bang gezien hebben?' 'Nee,' ant-